

K. Sasaki

Usuwanie śladów zniszczeń wojennych z miast i osiedli a ochrona zabytków

Ochrona Zabytków 9/1-2 (32-33), 117-119

1956

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

cić także uwagę na pewne podobieństwa w założeniu, jakie zachodzą między pałacami w Roudnicy i Żaganiu z jednej strony, a grupą renesansowych zamków czeskich i śląskich z drugiej połowy i końca wieku XVI, które posiadają również plan trójskrzydłowy (z galeriami arkadowymi) otaczający dziedziniec, zamknięty z czwartego boku niską galerią lub murem, spoza którego rozlega się widok na park lub krajobraz (np. Nelahozeves, Opočno, Płakowice, Pszczyna i inne). Charakterystyczne jest to, że prawie wszystkie te zamki i pałace otwierają się niskim skrzydłem dekoracyjnym na ogród i tylko niektóre zwrócone są bramą w stronę zajazdu, antycypując w ten sposób jak gdyby założenia francuskie XVII wieku. Co więcej, podobne założenia trójskrzydłowe występują, jak to wykazał Jerzy Szablowski, również i w Małopolsce (np. zamki w Żywcu, Bodzentynie, Szydłowcu, Sucheju, Spytkowicach)⁵. W przeciwieństwie do tego typu założeń pałace francuskie cechuje podkreślenie korpusu głównego, który wyodrębniano od reszty zabudowań, tworzących podkowę od zajazdu czyli cour d'honneur. W pałacach czeskich i śląskich tego typu trafiają się często odstępstwa od tej zasady, wyrażające się w tym, że korpus główny i skrzydła boczne tworzą jednolitą bryłę o wydłużonych ramionach bocznych (np. Zabor) oraz że trójskrzydłowy dziedziniec otwiera się w stronę parku a nie zajazdu (np. Grodziec).

Pałace w Roudnicy i Żaganiu nawiązują więc z jednej strony do tradycji rodzimej, wykształconej przez Włochów w XVI wieku, z drugiej zaś widać na nich już oddziaływanie nowych kierunków i wzorów. Trójskrzydłowe założenie z galerią od strony boku czwartego powtarza się potem we Wrocławiu w Gimnazjum św. Macieja (obecnie Ossolineum), dziele Jana Chr. Mathieu, jak to wykazał Morelowski⁶.

Pałac żagański, podobnie jak roudnicki, nie posiada już krążanków arkadowych; echem ich są obramienia arkadowe fasad dziedzińca, ujmujące pola z otworami okiennymi. Nie wiadomo, jak miało wyglądać zamknięcie czwartego boku dziedzińca, tj. od strony parku; wolno przypuszczać, że stanowić go mogła niska loggia lub mur dekoracyjny z bramką. Wnętrze pałacu posiadają w zasadzie dekorację klasycystyczną. Do najcenniejszych należy klatka schodowa w skrzydle zachodnim.

⁵ Jerzy Szablowski, Stary zamek w Żywcu, „Biul. Hist. Sztuki”, IV, 1936, str. 164–5.

⁶ M. Morelowski, op. cit., str. 17.

Tak więc pałac w Żaganiu jest bardzo cennym zabytkiem architektury, dziełem z okresu przełomu, z jednej strony kończącym długi szereg rozwojowy zamków i pałaców renesansowych w Czechach i na Śląsku, z drugiej zaś zapoczątkującym nowy typ pałacu na Śląsku za wzorem Roudnic. Z wysoką wartością historyczną pałacu żagańskiego łączy się niemniejsza jego ranga artystyczna.

Niestety, pałac ulega postępującemu zniszczeniu i zamienia się z wolna w ruinę, mimo, że nie doznał znaczniejszych szkód w czasie działań wojennych. Pusty, niezabezpieczony, oczekuje remontu i włączenia w nurt nowego życia. Należy natychmiast przeprowadzić najkonieczniejsze prace zabezpieczające i ratownicze, zamknąć dostęp dla niepowołanych, naprawić dach i rynny, założyć okna, odczyścić i uporządkować zdewastowane i częściowo już zagruzowane wnętrza. Prezydium Rad Narodowych wszystkich trzech szczebli powinny ustalić przeznaczenie i użytkownika pałacu, który nadaje się na cele szkolne, kulturalne lub wypoczynkowe, ze względu na dużą kubaturę budynku.

J. Lepiarczyk

USUWANIE ŚLADÓW ZNISZCZEŃ WOJENNYCH Z MIAST I OSIEDLI A OCHRONA ZABYTKÓW

Prezydium Rządu powzięło w dniu 20 VIII 1955 r. (Monitor Polski nr 92 z dn. 20 X 55) uchwałę nr 666 w sprawie usunięcia śladów zniszczeń wojennych w miastach i osiedlach.

Stan uporządkowania miast i osiedli prowincjonalnych dotkniętych działaniami wojennymi zwłaszcza na ziemiach odzyskanych przedstawia się znacznie gorzej niż w Warszawie. Wprawdzie z ulic i placów publicznych zdołano już gruz usunąć, ale mury nieodbudowanych budynków nadal się rozsypują a zwaly gruzu zalegają w obrębie bloków i parcel.

Jeśli Prezydium Miejskich Rad Narodowych interesowały się usuwaniem śladów zniszczeń wojennych, to w wielu przypadkach istotnym powodem tych zainteresowań była chęć uzyskania cegły z rozbioru. Toteż główną uwagę zwracano na ruiny budynków, z których po ich rozebraniu można było uzyskać możliwie dużą ilość dobrej calej cegły. Natomiast mało interesowano się wywózką gruzu, jako materiału bezwartościowego, jeśli oczywiście nie przewidywano jego użytkowania do wyrobu prefabrykatów, jak pustaki do stropów, cegła okładzinowa itp.

Ten tryb postępowania nie dawał gwarancji szybkiego uporządkowania miast, a przecież od ukończenia wojny upłynęło

już 11 lat! Należy nadmienić, iż zwaly gruzu i ruiny utrudniały w znacznym stopniu dysponowanie terenami budowlanymi, tak bardzo obecnie cennymi w prowadzeniu racjonalnej akcji budownictwa mieszkaniowego. Poza tym tereny zagruzowane służą często do zwalania śmieci. Wreszcie względy estetycznego wyglądu miast wymagają szybkiej likwidacji ruin i gruzowisk.

Wspomniana uchwała Prezydium Rządu jest z punktu widzenia uporządkowania miast aktem doniosłym. Jego celem jest ostateczne usunięcie istniejących jeszcze śladów zniszczeń wojennych w miastach i osiedlach.

Jakie są główne zasady, na których oparto uchwałę? Kto jest obarczony odpowiedzialnością za jej wykonanie, a przede wszystkim jaki jest jej stosunek do obiektów zabytkowych?

Oto ważniejsze zagadnienia poruszone w uchwale.

Budynki uszkodzone zakwalifikowane do odbudowy i tereny zagruzowane łącznie z budynkami przeznaczonymi do rozbiórki powinny być opisane w wykazach i przedstawione graficznie na planach sytuacyjnych. Sposób sporządzania wykazów i planów regulują specjalne instrukcje.

Uporządkowanie zagruzowanych terenów i rozbiórka zniszczonych domów ma być przeprowadzana planowo w okresie od 1 I 56 do 31 XII 1960 roku. Wymieniony plan ustali jednocześnie ilość materiałów budowlanych uzyskanych z uporządkowania terenów zagruzowanych i rozbiórki budynków. Materiały te wejdą do bilansu materiałowego ustalonego przez przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, przy czym użycie tych materiałów będzie możliwe po stwierdzeniu, że nie są one zarażone grzybem.

Projekt organizacji nadzoru i wykonawstwa robót rozbiórkowo-porządkowych, oraz instrukcje w sprawie sposobu prowadzenia tych robót i zasady sporządzania ich dokumentacji kosztorysowej opracuje Ministerstwo Gospodarki Komunalnej. Część terenów odgruzowanych ma być przeznaczona pod zieleńce, przy czym realizacja tych urządzeń będzie oparta na dokumentacji projektowo-kosztorysowej.

Uchwała przewiduje również sposoby zapewniania środków transportowych, sprzętu, miejsc i zakresu przerobu gruzu na elementy budowlane oraz dostarczenia niezbędnej ilości cementu jako spoiwa do przerobu gruzu na elementy budowlane.

Pieczą nad wykonaniem wymienionych zadań spocznie przede wszystkim w rękach Ministra Gospodarki Komunalnej. Ministrowie Żeglugi, Kolei i Państwowych Gospodarstw Rolnych są uprawnieni do

planowania, organizacji i wykonywania zadań w zakresie porządkowania terenów zagruzowanych, jeżeli w obrębie miast i osiedli znajdują się tego rodzaju tereny pod zarządem ich resortów. Poważne zadanie spoczywa na barkach Prezesa Komitetu do Spraw Urbanistyki i Architektury, do niego bowiem należy przeznaczenie budynków uszkodzonych w czasie działań wojennych do odbudowy, bądź do rozbiórki.

Wreszcie Minister Finansów ma zapewnić środki finansowe niezbędne do przerobu gruzu na elementy budowlane i zakup potrzebnej ilości cementu jako spoiwa, zaś Minister Przemysłu Maszynowego ma zatroszczyć się o produkcję urządzeń związanych z przerobem gruzu.

Na uwagę zasługuje również postanowienie, w myśl którego odgruzowanie i uporządkowanie terenów powinno być traktowane jako akcja społeczna organizowana na szeroką skalę przez Prezydium Miejskich Rad Narodowych.

W zakresie obiektów zabytkowych organami powołanymi do sporządzania wykazów i graficznych planów, o których poprzednio była mowa, są Wojewódzcy lub Miejscy Konserwatorzy Zabytków działający w porozumieniu z przedstawicielami służby terenowej Komitetu do Spraw Urbanistyki i Architektury.

W wykazach i na planach powinny być oznaczone tereny, których odgruzowanie może być dokonywane jedynie pod nadzorem organów służby konserwatorskiej z uwagi na możliwość odsłonięcia relikwów zabytkowych. Sposób i wzór wspomnianych wykazów mają ustalić organy Ministerstwa Kultury i Sztuki, zaś Minister wymienionego resortu ma zapewnić w porozumieniu z Prezesem Komitetu do Spraw Urbanistyki i Architektury zabezpieczenie w miastach i osiedlach objętych akcją rozbiórkowo-porządkową cennych obiektów zabytkowych lub ich fragmentów nie podlegających rozbiórce.

W myśl wspomnianych postanowień Uchwały Prezydium Rządu opracowano instrukcję dla organów służby konserwatorskiej z głównymi wytycznymi dotyczącymi czynności poprzedzających roboty rozbiórkowo-porządkowe w miastach lub dzielnicach zabytkowych zniszczonych w czasie działań wojennych.

Czynności te obejmują przygotowanie planu miasta lub osiedla, przeprowadzenie rozpoznania w terenie w celu określenia miejsca położenia, wartości i konieczności zachowania zabytków nieruchomych, oznaczenie na planie miasta lub osiedla obiektów zabytkowych niepodlegających rozbiórce oraz terenów, których odgruzowanie może być dokonywane jedynie pod kontrolą organów konserwatorskich. Wo-

jewódzki Konserwator Zabytków obowiązany jest sporządzić wykaz miast i osiedli posiadających budynki zabytkowe zniszczone lub uszkodzone w czasie działań wojennych. Powinien on również pouczyć podległy mu personel o sposobie przeprowadzania rozpoznania w terenie, oznaczania na planie miasta różnego rodzaju budynków zabytkowych lub ich fragmentów z klasyfikacją wg epok stylowych itp. Instrukcja wymaga również przedstawienia zwięzłego opisu technicznego z podaniem charakterystyki poszczególnych budynków oraz fotografii elewacji i interesujących szczegółów. Załączony do instrukcji wzór umownych znaków graficznych zapewnia jednolity sposób wykonania planów, co znakomicie ułatwi ich czytelność, kontrolowanie i prowadzenie studiów porównawczych.

Ministerstwo Kultury i Sztuki — Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków po głębszym rozważeniu sprawy przyszło do wniosku, że omawianej pracy nie można będzie wykonać w wymaganym terminie (lata 1956—1960) tylko przy pomocy personelu urzędów konserwatorskich. Pragnąc uniknąć powierzchowności orzeczeń uznano za właściwe powołać Komisję orzekającą, której opinie ułatwią władzom konserwatorskim powzięcie decyzji w przypadkach wyboru pomiędzy zachowaniem zabytku lub zezwoleniem na jego rozbiórkę.

W związku z powyższym Ministerstwo Kultury i Sztuki wystąpiło do Ministerstwa Finansów o przyznanie odpowiednich kredytów na zaangażowanie inspektorów nadzoru nad odgruzowaniem przy konserwatorach zabytków w województwach: olsztyńskim, gdańskim, koszalińskim, szczecińskim, zielonogórskim, wrocławskim i opolskim oraz w Centralnym Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków — kierownika tej akcji, inspektorów dla nadzoru realizacji robót w całym kraju, i stałych członków komisji orzekającej wraz z niezbędnym personelem pomocniczym. Z kwot na wydatki rzeczowe przewiduje się opracowanie planów miast z oznaczeniem obiektów zabytkowych.

Niemniej poważne zadanie w akcji porządkowo-rozbiórkowej na terenie miast i osiedli zniszczonych ma do spełnienia Komitet do Spraw Urbanistyki i Architektury. Komitet opracował „Wytyczne dla Gospodarskich Pracowni Urbanistycznych” Wojewódzkich i Miejskich Zarządów Architektoniczno-Budowlanych.

Zasadniczym tematem tych wytycznych są plany aktywizacji i porządkowania miejskiego majątku nieruchomego, zwane planami porządkowania miasta. Obejmują one zagadnienia renowacji, konserwacji i porządkowania.

Plany porządkowania składają się: z części graficzno-rysunkowej i tabelaryczno-opisowej. Plany te wskazują cel, do którego należy dążyć przy realizacji planu (plansza kierunkowa) — określają tereny przeznaczone do odgruzowania i robót rozbiórkowych, wskazują, gdzie mają być prowadzone roboty budowlane i remonty oraz na jakich terenach należy zakładać zieleńce, drogi i urządzenia sportowe.

Są to więc plany zagospodarowania przestrzennego miasta, lecz sporządzane w formie bardzo uproszczonej i w czasie o wiele krótszym niż ten, jaki jest potrzebny do opracowania podobnego planu przy normalnym trybie postępowania. Należy się spodziewać, że podjęta przez Komitet do Spraw Urbanistyki i Architektury metoda działania da pożyteczne rezultaty i że na podstawie planów porządkowych niektóre dotąd zaniedbane i chaotycznie zabudowane miasta i osiedla osiągną wkrótce właściwy układ gospodarczy i wyraz plastyczny.

K. Saski

O LOS ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA WROCŁAWSKIEGO

(Sprawozdanie z posiedzenia Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego)

Niedostateczna opieka nad zabytkami w woj. wrocławskim, grożące im zniszczenie na skutek złego interpretowania Uchwały Prezydium Rządu nr 666 („w sprawie planowej akcji usunięcia pozostałości zniszczeń wojennych w miastach i osiedlach”) były powodem zwołania w dniu 9 marca 1956 r. przez Wrocławskie Towarzystwo Naukowe zebrania, poświęconego tym sprawom i znalezieniu środków zaradczych. Zebraniu przewodniczył prezes Towarzystwa prof. St. Kulczyński, referat wstępny wygłosił prof. M. Morelowski. Obecne było Prezydium Towarzystwa, przedstawiciele Ministerstwa Kultury i Sztuki, Komitetu Wojewódzkiego PZPR, terenowych władz konserwatorskich, Kurii Arcybiskupiej, stowarzyszeń i organizacji społecznych. Zaproszeni przedstawiciele Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej nie przybyli, co stało się powodem, że ze strony zebranych padło wiele gorzkich słów pod adresem WRN.

Zabierając głos w dyskusji zebrani omawiali:

a) Sytuację w aktualnym stanie zabytków, szczególnie uwzględniając zniszczenia spowodowane niekontrolowaną akcją odzysku cegły i teraz znów wymykającą się spod kontroli władz kon-